

A BUDAI VÁRPALOTA EGY KÖZÉPKORI RÉTEGSORÁNAK ELEMZÉSE

A középkori régészet jelenlegi fellendülését lehetőségeinek, témakörének kiszélesedése is mutatja s közben a felhasználható módszerek is egyre bővülnek — nézzük akár a természettudományos vizsgálatok ritkábban kínálkozó lehetőségeit, akár a történettudomány adatainak szélesebbkörű bevonását. (Utóbbi a vizsgálható kérdések körét egyre jobban tágítja, ugyanakkor konkrét adataival a feldolgozást támaszthatja alá.)¹ E közben úgy tűnik, az alapvető *régészeti módszerről* kevesebb szó esik, s néha már nem is használják fel fontosságának megfelelően.² Feledésbe merült volna az alapszabály: „A gyakorlatban a rétegek felismerése és magyarázata az ásató legfontosabb feladata és idejének legnagyobb részét foglalja le” (Sir Mortimer Wheeler). Néha az ásatás során megfigyelhető rétegződés elemzése és dokumentálása még döntő esetekben is elmarad, ugyanakkor a feldolgozó ásatási kormeghatározásra hivatkozik. Ezek után már nem is kifogásolható, ha pl. a történész felhasználó már nem lát különbséget az objektíven bizonyítható és a régész által feltételezett kormeghatározások között, s az előbbit is megkérdőjelezi.

Az alábbiakban néhány emlékcsoport vizsgálati lehetőségeit tárgyalva, szeretném bemutatni a régészeti módszer lehetőségeit és korlátait is — mint első lépésőfokot —, amely után a másfajta adatok bevonása segít a végleges eredményhez.

A rétegelemzés gyakorlati fontossága

A települési rétegek megfigyelése, kiértékelése több szempontból nélkülözhetetlen. 1. A feltárt objektum kormeghatározása, sorsának, pusztu-

lásának bizonyítása. Ehhez a megfigyelhető rétegek *jellegének* meghatározása és *koruk* felderítése szükséges. Az odakerülés korát a leletek már más-honnan ismert típusai, valamint ha vannak, az érmek árulják el. Jól megfigyelhető, rövid időszakokat jelentő rétegződést általában csak az ásatás egy-egy kis területén lehet találni, számunkra szerencsés körülmények összejársása eredményeként.³ Egy-egy rétegben sok esetben hosszabb időszak (50—100—150 év) leletei is kimutathatóak; a réteg helyére kerülését a legkésőbbi leletek határozhatják meg. Különösen akkor találkozunk azonos rétegen belül hosszú időszak tárgyaival, ha a réteg tudatos feltöltés, rendezés eredménye; például egy új építési szakasz esetében. Így eredetileg máshol lerakódott szemétanyagot is hordtak oda. Ez gyakori jelenség szemétdöbrök, kutak, pincék esetében is — amit sokan nem vesznek tudomásul.⁴

Előfordul, hogy egy máshol felhalmozódott rétegből többször is hordanak ki végleges fellelési helyére anyagot, tehát a feltárt rétegekben másodlagosan odakerült leletek is fekszenek. Így több, egymástól jól szétválasztható rétegben is találunk azonos korú, sőt azonos tárgyból származó tördékekkel. Ez jól meghatározható korú típusok, vagy érmek esetében mutatható ki egyértelműen: így egymás fölött több, egymást átfedő hosszú

³ Szerencsés esetben a következő lépésben a történeti események évszáma pontosítja ezt. — A morva Mstěnice falu toronyvárában a bejáratú torony alsó részében sikerült csak ilyeneket megfigyelni 3 égsréteggel tagolva; ez megadta az egész korszak (13. sz. — 1468) életének hármas tagolását: *Nekuda V.*, Mstěnice. I. (Brno 1985) 121—122. kép.

⁴ Az osztrák Gaiselberg motte-várában feldolgozása-kor hat kerámia-horizontba sorolták a leletanyagot, mindegyiket viszonylag rövid időszakokra (pd. 12. sz. második fele; 13. sz. e. fele, stb). A máshol előkerült, jobban datált analógiák azonban azt mutatják, egyes horizontokba (melyeket egyes rétegek alapján választottak ki) ennél hosszabb idő leletei kerültek (fél helyett 1—2 évszázad is). *Felgenhauer F.* — *Schmiedt, S.*, AAu 61 (1977) 213—320: Kiindulópontját az első sáncárok rétegei adták, a meghatározásokat sajnos érmek nem segítették. — Az I—II. horizont kormeghatározásának kritikája (12. sz. m. f., 13. sz. e. f. helyett: 13. sz. m. feléig) *Unger, J.*, ArchHist 6 (1981) 315—328. Ezt bizonyítják a budai leletek is.

Hosszabb időszak leletanyaga budai kutakban: Dísz tér 10. esetében másfél évszázad, a Dísz tér 8. esetében pedig legalább 250 év. Utóbbi feldolgozója szerint 13—14. sz.-i: *I. Melis K.*, BpR 23 (1973) 145—; szerintem még a 15. sz. m. feléből is tartalmaz leleteket (bécsi faze-kak: 5. kép 5—8.).

¹ Középkori régészeti tudományos ülésszak, 1970. RFü Ser. II. 14 (1971). L. különösen Gerevich L., Kubinyi A., Holl I., Nagy E. előadásait.

² I. m. 105: *Kozák K.* hangsúlyozza, hogy a várásatások feldolgozásai tudományos megalapozottsággal, de apparátus mellőzésével jelennek meg. Magam mintegy 15 várásatás megjelent tanulmányainál alig felüknél találtam bizonyító rétegrajzot, de még ezeknél sem mindig elemezték ezek alapján leleteiket és a kronológiai támpontokat. Ez nem terjedelmi kérdés: 1—2 rajztábla elegendő egy előzetes jelentésben is a keltező anyag válogatott bemutatására. Sok esetben nyilvánvaló, hogy az ásató bővebb feldolgozást később sem akar közreadni. Pedig jellegüknél fogva elsősorban a vár- és városásatások adnak értékelhető rétegmegfigyeléseket: *Gerevich L.*, A budai vár feltárása. (Bp. 1966)

időszakot felölölő réteg jelentkezik. Az ilyen másodlagos fekvés esetében sem célszerű a rétegződés értékének, felhasználhatóságának kétségbe vonása: az egyes rétegek legkésőbbi leletei és a rétegek anyagának különbségei elárulhatják, hogy *különböző időben* kihordott, planírozott rétegekkel van dolgunk, nem pedig egyidejű feltöltéssel. (Ez a várak esetében gyakori, ahol több építkezés, részleges pusztulás teszi szükségessé a belső terület folyamatos rendezését.)⁵ A régészet módszertani irodalmában alig esik szó az ilyen megfigyelések kiértékelésének lehetőségeiről és a leletek kormeghatározásának korlátjairól.

A rétegek megfigyelését követő elemzés során az előzőekben vázolt szempontokat, illetve azokat eldöntő tényeket szem előtt tartva jutunk el egy relatív, majd abszolút kronológiai meghatározáshoz. A kétségbevonhatatlan tényeket, megfigyeléseket lehetőleg meg kell szabadítani a — bennünk szükségszerűen felmerülő — teóriáktól; ezeket csak egy további magyarázat során használhatjuk, leszögezve szubjektív bizonytalanságukat.

2. A feltárás megfigyeléseinek kiértékelésén túl, jelentős további eredményeket hozhat — amit már a későbbi kutatás hasznosít — egy-egy réteg *leletegyüttesének saját forrásértéke*, ha a kormeghatározás azt mutatta, hogy rövidebb korszak tárgyai kerültek oda. (Kultúrréteg esetében előfordulhat, hogy csupán néhány évtizedé.) Hisz ilyenkor a már jólismert lelettípusok mellett előkerülő, addig ismeretlen, vagy nem jól keltezhető leletek is meghatározást kapnak. A leletegyüttesek közlésének régóta ismert módszere ezért is vált általánossá. Az új ásatási feldolgozások ugyan sokszor szakítanak ezen elvvel — hogy műfajonkénti szakosodott kiértékeléseknek adjanak helyt (pl. kerámia, fém, üveg stb.), lehetőséget adva az egyes tárgyköröket jobban ismerő kutatók bekapcsolására, vagy a leletek jobb áttekintésére. De ekkor sem lehet eltekinteni a kormeghatározó együttesek részletes felsorolásától (és képhivatkozásától). Ez nemcsak az ásatás bizonyító anyagát adja, de a további kutatás lehetőségeit is.⁶

A magyarországi középkori kályhacsempék feldolgozása során⁷ kiindulásnak a budai palota anya-

gát vettük. Itt a korszakok meghatározásánál az ásatás régészeti megfigyeléseit elsősorban az Anjou-kor csempéinek besorolásához használtuk. A későbbi csempéanyagnál egy-két Zsigmond kori csempe kivételével⁸ erre már nem hivatkoztunk, legfeljebb az egyes kályhák *pusztulásának* nagyjából meghatározásánál. Ugyanis, mint már többször említettük, az egyes csempék készítése idejének felderítéséhez a régészeti megfigyelések rendszerint keveset jelentenek, hisz a pusztulásuk esetleg 50—100 évvel is meghaladhatja ezt. (A művészi kivitelű kályhákat sokszor javították, átépítették.)⁹ Ezért a pontosabb kormeghatározáshoz, ha lehetséges, *másfajta* adatokat kell felhasználnunk: a technológiai kivitel (cserép, mázárnyalat, a csempe hátrészének formája, mérete) és a stílusjegyek, valamint a feudális megrendelő egyes csempéken esetleg szereplő címere sokszor jóval részletesebb csoportosítást és kormeghatározást ad.¹⁰ Ilyen vizsgálatok segítségével sikerült a Zsigmond kori csempék nagyobb részét (összesen 58 típus) felosztani öt egymást követő csoportba az 1408/15 és 1437 közötti évekre,¹¹ Hasonló módon és heraldikai bizonyítékok alapján lehetett a Lovagalakos kályha készítése idejét V. László korára tenni, valamint több századvégi kályha esetében is szorosabb időrendet valószínűsíteni.

Mint említettük, a 15. századi csempék esetében a régészeti megfigyelések bizonyítékait alig hasznosítottuk — hisz az említett másfajta módszerek jóval pontosabb csoportosítást és kelteztést tesznek rendszerint lehetővé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a régészeti adatok esetünkben semmitmondóak. Az alábbiakban a budai palota feltárásának egy rétegsorát fogjuk elemezni.

A kápolna melletti udvar rétegsora

A kápolnától É-ra fekvő területen a várfalakal határolt szűk udvarrész és egy egyhelyiség-szerűség, mint utóbb kiderült, kora Zsigmond kori épületrész foglalt helyet.¹² A terület építéstörténetét és pusztulását Gerevich L. részletesen ismertette, sőt bemutatta az itt felvett két rétegmetszetet is. Sajnos, valószínűleg terjedelmi okokból az északabbra felvett metszet rétegsorának kronológiájával nem foglalkozott (az építéstörténet szempontjából a másik metszet a döntőbb). Rajzanyagában viszont megadta e rétegsor alsó részének jellegzetes leleteit.¹³ Miután a leletrajzok

⁵ Ilyen másodlagos rétegek ismerhetők fel pl. az említett Gaiselberg esetében. — Ilyen feltöltés (3—4—5. r.) került Kőszegen 2 m vastagságban az É-i épület helyére: *Holl I.*, *ArchÉrt* 112 (1985) 54, 3. kép. — A most elemzésre kerülő budavári rétegsor esetében pl. a 4/b rétegben 1579 körül kihordott, de középkori leletek közt feküdt egy cserépminta töredéke; hozzáillő másik darabja viszont 25 m-el távolabb egy 15. sz. végén betöltött szemétdörrben feküdt (7. kép 1). A 8/c réteg egyik Zsigmond-kori csempéjének két darabja feljebb a 7/a rétegben került elő. — Mint látható, még az összetartozó töredékek sem jelentik minden esetben azonos korú planírozás bizonyítékát: ehhez a teljes leletanyag koregyezése szükséges.

⁶ Ezért hibás B. Novotny feldolgozása (Rec.: *Holl I.*, *ArchÉrt* 111 [1984] 125.), amikor számos kút és emésztőgödör anyagát csak leletfajta szerint csoportosítja és részben lehetetlen visszakeresni a leletegyüttest.

⁷ *Holl* 1958, 1971, 1983.

⁸ *Holl* 1958, 68—69. kép.

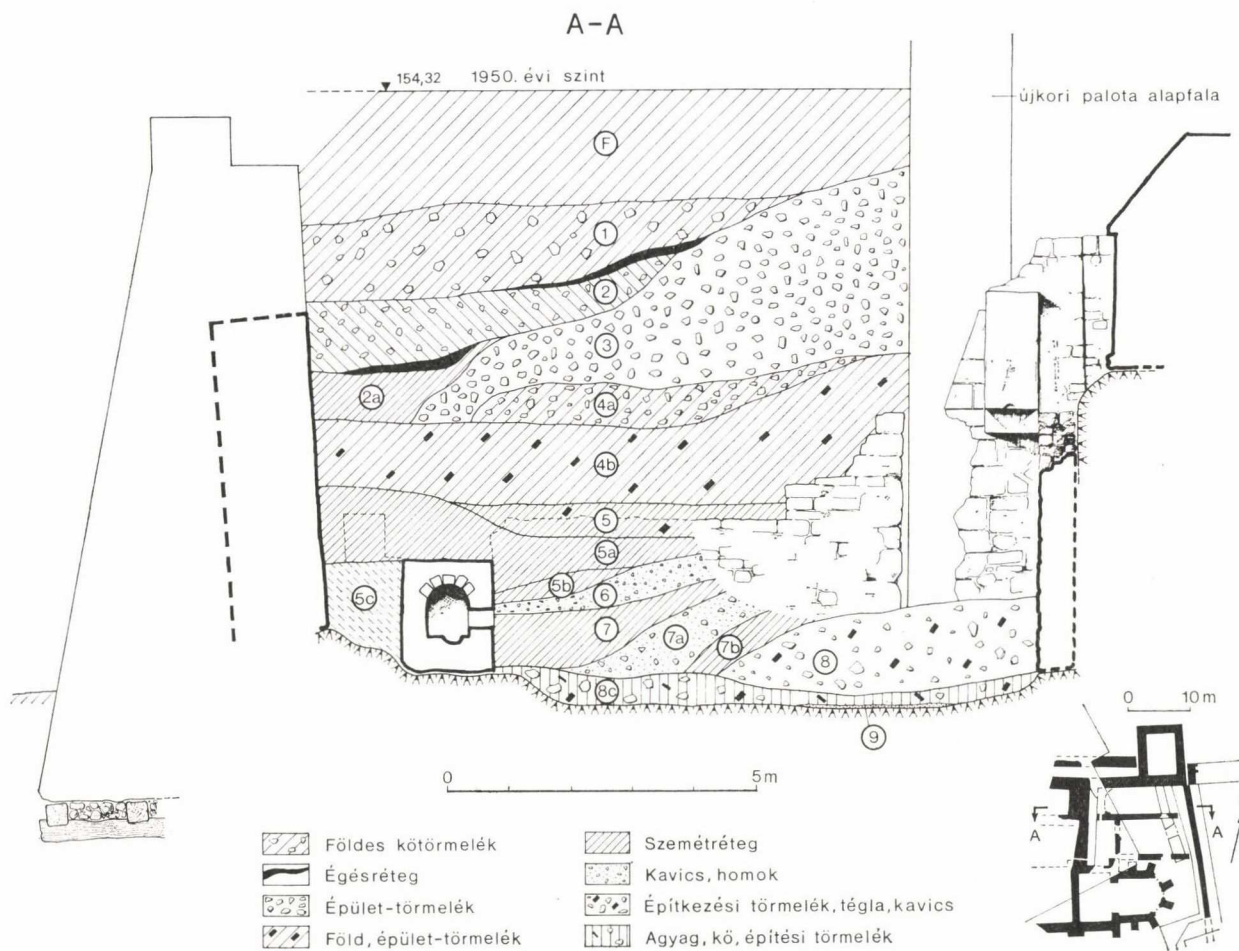
⁹ Még az egyszerűbb szemeskályhák javítása is sokszor szerepel számadáskönyvekben.

¹⁰ Módszertani kérdésekről: *Holl I.*, Dunántúli kályhacsempék. VMMK 17 (1984) 209—211.

¹¹ Az I. csoport 1408 után, talán 1415 körül készült (*Holl* 1971, 163—164: 12. és 13. típus alapján), az V. csoport 1423 után. Az évszámokat a címerek bizonyítják, a közbülső csoportok relatív rendjét a másolatok.

¹² *Gerevich L.*, i. m. 222.

¹³ *U. o.*, 328—332. képen a 7. rétegtől lefelé. Az anyag egy részének felhasználása a kerámia fejlődéstörténeté-

1. kép. Buda, palota. Kápolna melletti udvar rétegrajza
Abb. 1. Buda, Palast. Schichtenzeichnung des Hofes neben der Kapelle

nagyobb része még az ásás ideje alatt készült, a lassabban restaurálható csempeanyag képei csak kis számban szerepelnek ezeken a rajzokon, inkább a keletkezés szempontjából biztosabb háztartási kerámia fontosabb típusait találjuk itt. Az É-i metszet rétegsorának kronológiai adatai azonban bizonyos mértékig az egyes főbb korszakok kályhacsempéit is érintik, ha nem is olyan pontossággal, mint a korábbiakban jelzett módszerek. Az egyes rétegekben lelt nagyszámú éremanyag nagyon jól bizonyítja, hogy itt is általában hosszabb időszak leletanyaga került egy-egy rétegbe, azaz részben másodlagos szemétanyag is került ide. Az érmek (és a leletek) *felső határa* azonban bizonyítja, hogy a rétegsor egymásutánja valóban egymást követő időrendet ad (1. kép).

Felülről lefelé az alábbi képet kaptuk:¹⁴

— *F-1-2-2/a rétegek*: a palota pusztulása utáni feltöltés (17–19. sz.).

hez: *Holl I.*, Középkori cserépedények a budai várpalotából. BpR 20 (1963) 366. felsorolása, 77–80. kép.

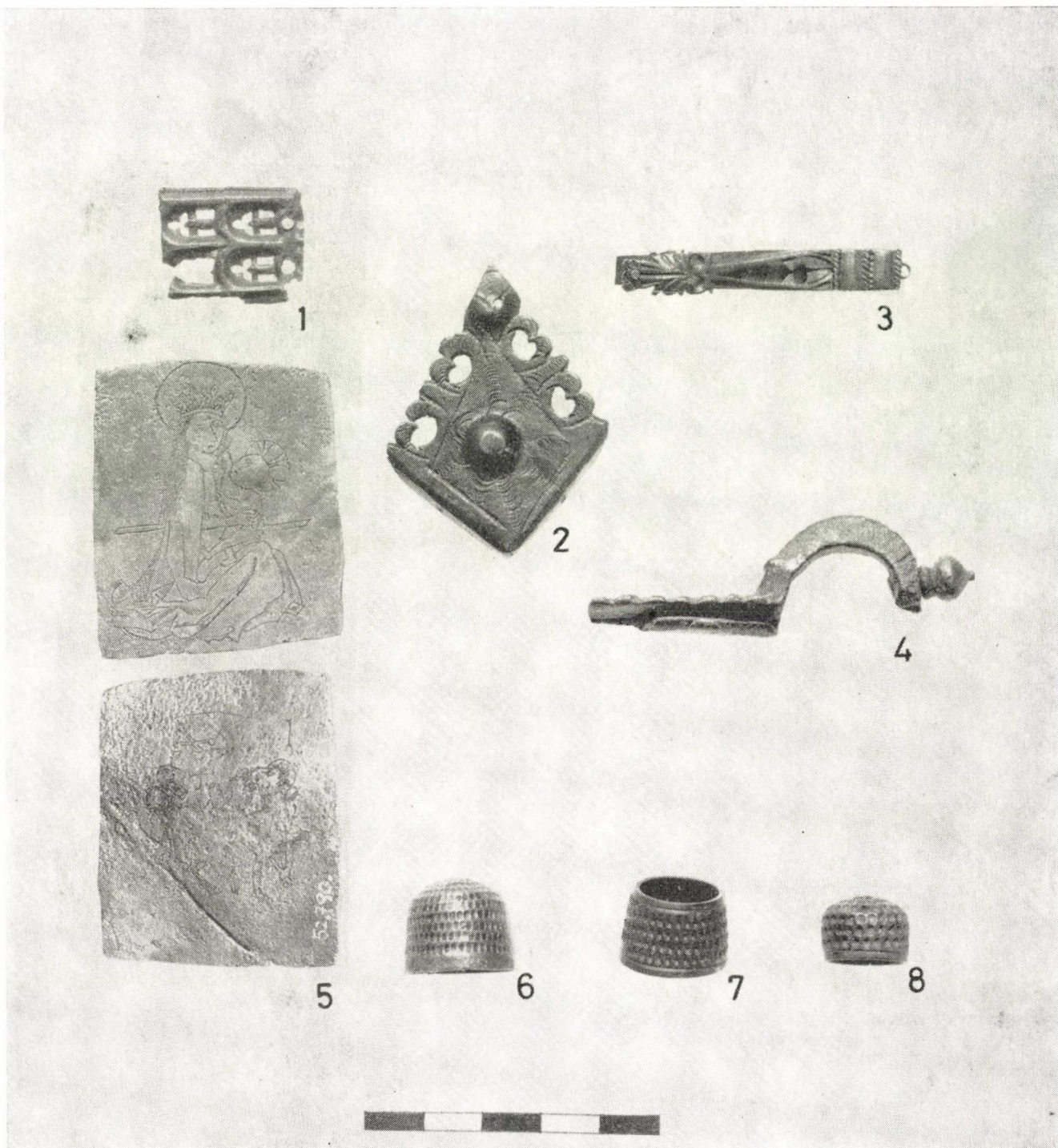
¹⁴ A leírásnál az 1951–56. évi ásás naplóm adatait használtam fel; az éremanyag: *Huszár L.*, A budai várpalota ásásának éremleletei. BpR 17 (1956) 223–224,

— *3–4/a réteg*: a palota török kori pusztulásának törmeléke, amelybe azonban a hódoltság kori leletanyagon kívül még jelentős mennyiségű késő-középkori leletanyag is került. A 3. rétegben reneszánsz vörösmárvány faragvány utalt a palota pusztulására. A 4/a rétegben hódoltság kori kerámia mellett olasz és spanyol majolika, 15. sz.-végi színesmázás kályhacsempék és a Lovagalakos kályha csempéi is előkerültek.

— *4/b réteg*: földdel és törmelékkel kevert szemetes betöltés. Leletanyagában kékmintás kínai porcelán, zöld szeladonmázás kínai porcelántányér, hódoltság kori szürke jóliszapolt cserépből készült korsók töredékei, velencei üveg (közte aranyozott díszítésű), sok itáliai és spanyol majolika, rajnavidéki és morvaországi kőcserép, mázas, angóbos házi kerámia,¹⁵ majolika padlótégla, ab-

összesítése alapján. (Az a–b–c alszámozású rétegek ebben valódi helyzetüknél hátrább szerepelnek.) A Mátyás-kori veretek évszámai: *Huszár L.*, Mátyás pénzei. — Mátyás Emlékkönyv. (Bp. 1940) I. k. 549–572, ami a pontosabb kronológiát adja.

¹⁵ Itt és a továbbiakban ez az a kerámia csoport, melyet jellegzetes Mátyás-kori budai készítményekként mutattam be: *Holl I.*, BpR 20 (1963) 351–354.

2. kép. 15. sz.-i réz- és bronz tárgyak 16–17. sz.-i személtretegekből. 1, 3: csatveretek; 2: könyvsarok veret; 4: római fibula; 5: rézlemez mindkét oldalt vésett dísszel; 6–8: gyűszűk. 2, 4, 6–7: 4. réteg; 5, 8: 4/b. réteg.) B.T. M.-Vármúzeum
Abb. 2. Kupfer- und Bronzegegenstände des 15. Jh. aus Abfallschichten des 16–17. Jh. (4: römische Fibel; 2, 4, 6–7: 4. Schicht; 5, 8: Schicht 4b). BTM-Burgmuseum

laküveg; 15. sz.-i rézgyűszű (2. kép 8) és fehér cserépből készült domborműves minta (ném. Formmodel, 7. kép 1.). A kályhacsempék között voltak színesmázás példányok és figurális díszű zöldmázás csempék a század végéről (feldolgozatlan), a

svájci kályha 6. csempetípusa, a regensburgi kályha csempéi; Lovagalakos kályha 1., 5. és 6. típusa. Érmek: összesen 28 db veret (7 db római, valószínűleg Mátyás király gyűjteményéből) és Zsigmondtól 1579-ig.

3. kép. Fémleletek 15. sz.-i rétegekből. (1, 4, 5: csat, övveret, 15.sz. m. f. — 7: hajóformájú asztaldísz árbóca, 8: gyűszű, 9: zarándokjelvény, 15. sz. első fele.) Vármúzeum

Abb. 3. Metallfunde aus Schichten des 15. Jh. (1, 4, 5: Schnalle, Gürtelbeschlag, zweite H. des 15. Jh. 7: Mast eines schifförmigen Tischaufsatzes, 8: Fingerhut, 9: Pilgerabzeichen, erste H. des 15. Jh.) Burgmuseum

— 5. réteg: szemetes földréteg, mely az udvart a kápolna felé lezáró kis épület részben elpusztult falát is fedi. (Az összesítés során kiderült, hogy itt egy korai ostrom [1530, 1540, 1541?] pusztítása után kihordott réteget találtunk, mely a részben lebontott épület helyére került.) Leletanyagában a sok konyhai szemét mellett (osztriga kagylók is!) mázas-angóbos házi kerámia, kínai porcelán¹⁶ (7. kép 2), itáliai majolikák, budai majolika, siegburgi és morvaországi kőcseréppohár, szürke kályhaszemek voltak. (Tipikus hódoltságkori kerámia a rétegben nem volt.) A királyi udvarban dolgozó műhelyek tevékenységére utalt egy kis táltöredék, belsejében ráégett barnászöld üvegsalakkal és beleolvadt gombostűfejnyi aranszemcsékkel, valamint egy kifolyt üvegmassza sötétkék salakja (8. kép).

A kályhacsempék között a svájci kályha több töredéke, közte az 1. és 2. típus is; a regensburgi kályha több csempetípusa; a Lovagalakos kályha 5. és a műhely *másik* kályhájának 17. és 18. csempetípusa; több Zsigmond kori típus (II. cs. 2, 3, 11, 12.; III. cs. 5.) Érmek: összesen 49 veret Zsigmondtól 1494/1545-ig.

— 5/a réteg: nagyon kevés leletet tartalmazó feltöltés, 1 db Mátyás érme (1482–86).

— 5/b réteg: lelet nélküli vékony feltöltés.

— 5/c réteg: az udvart átszelő csatorna mögötti földfeltöltés, kevés 14. sz.-i jellegű cseréppel. Korábbi, mint az udvar többi, kezdetben nyitott részének betöltése.

— 6. réteg: homok, kavics betöltés. Leletei: kevés mázas-angóbos házi kerámia, vörös cserépedények, itáliai majolika töredék, morva kőcserép; bronz súly, vésett díszű áttört bronzlap (3. kép 2), 1 db osztriga kagyló; tálalakú szürke kályhaszemek. Csempeanyag: a Lovagalakos kályha sarokcsempéje. Érmek: 8 db veret, Zsigmondtól 1468/71-ig.

— 7. réteg: vastagabb szemétfeltöltés. Leletei: itáliai albarello, kőcseréppoharak (Dreihausen, Siegburg, Lostitze (7. kép 5), budai díszkerámia (füleskupa), mázas angóbos házikerámia; egy belül zöldmázas kis bögre, belsejében vörös festékmaradvánnyal (miniátor-műhely?), rézlemez hulladékok (rézműves műhely?). T-bélyeges grafitos olvasztótégely és egy kisméretű tégely, belsejében aranszemcsékkel (ötvösműhely); két tárcsapajzsalakú bronzveret (egyiken címeralakként plasztikus rozetta, a másik sima: 3. kép 3), vékony lemezből préselt kis veretek (övveret; egyik kerek,

középen homorú, a másik téglalapalakú, közepén homorú bemélyedés. (3. kép 4). Rézlemezéből készült övcsat, áttört díszítése kis gótikus ablakot utánoz (3. kép 5).¹⁷ Rézdrót gombostűk drótóból tekert, illetve tagolt fejjel (3. kép 6), gomb és csontgyöngy-készítés hulladékletei, kobaltkék velencei üvegserleg töredéke, kerek ablaküvegtöredékek, szürke kályhaszemek. A csempeanyagban a Lovagalakos-kályha 1. és 3. típusa; ugyane műhely másik nagyobb-méretű kályhájának mérműves csempéje; Zsigmond kori csempék (II. cs. 1.). Egy középkori jeton és 18 db érme, 1430–1471/81 között.

— 7/a réteg: sárga homokréteg. Leletei: fehér cserépfazekak, ablaküveg, bronz buzogányfej, szürke kályhaszemek. Csempék: a Lovagalakos kályha műhelyének 1. típusa és egy sarokrész töredéke; Zsigmond kori csempék (II. cs. 9.; IV. cs. 12. típus). Érmek: 2 db Mátyás 1465. évi (napló szerint).¹⁸

— 7/b réteg. Leletanyagában a fehér-cserép házi kerámia már túlsúlyban van (fazekak, talpaspoharak); barnászöldes kancsók bordázott szájjal, szürke kályhaszemek ebben is voltak. Másfajta leletei között ablaküvegek, vaslakat, két bronz gyűszű (3. kép 8), réz csörgő¹⁹ (ruhadísz), valamint egy bronzrudacska csavart testtel, fölül kis zászlócskával. Utóbbi meghatározását a felső részen látható kerek csészealakú rész árulja el. Ez tulajdonképpen egy kis hajóárbóc, felül a megfigyelőkosárral. Az alsó végének csavarmenetével illeszkedett a hajótestbe (3. kép 7). Nyilvánvalóan egy kisméretű bronz hajócska egyetlen megmaradt tartozéka.²⁰ A réteg kályhacsempé leletei: Zsigmond kor II. cs. 1–3. típus töredékei. Érmek: 16 db: I. Ulászló — 1465-ig.

¹⁷ A csat azonosítása bizonytalan, mert egy utólagos restaurálás sok fém aprólelet számát törölte le. (Napló-leírása: „későgótikus díszítésű bronz csatt”.)

¹⁸ 1952. III. 25–26. Huszár feldolgozásából kimaradt. — A csillagos bronz buzogányfej: *Magyar M.*, BpR 17 (1956) 2. kép 2.

¹⁹ A középkori gyűszűkre jellemző az öntött vastagabb fal, a furóval vagy poncolóval készített bemélyedések esigasoros elrendezése. Ritkább esetekben a legalsó pontsor végén kis beütött mesterjegy látható. A nyitott tetejű gyűszűket bőrvarráshoz használták. *Holl I.* — *Parádi N.*, Das mittellaterliche Dorf Sarvaly. (Bp. 1982) 62: Falusi környezetben kivételesek, nemesi kúriákhoz tartoztak. — Csak a 16. sz. folyamán tértek át a vékonyabb sárgarézlemezéből kinyomott gyűszű készítésére (matricába kalapálva, majd poncolóval megdolgozva). Nagyon kevés városban volt megtalálható ez a speciális mesterség; a hazai kereskedelemben esetleg Köln, általánosabban Nürnberg árujával számolhatunk. — RDK VIII. Sp. 1196–1202.

A főleg ruhadíszként kedvelt, vékony lemezből préselt csörgők szintén a feudális környezetre jellemzők a 13–15. sz.-ban. Ábrázolások és leírások szerint használták övdíszként is. A középkori várak gyakori leletei (a budai palotában mintegy tucatnyi került elő). L. még: *Holl I.* Kőszeg vára a középkorban. (Monográfia, kézirat 1985)

²⁰ Hajóformájú asztaldíszeket a 15. sz.-ban fejedelmi udvarokban kedveltek, eddig csak ötvösművű nemesfém alkotásokról tudunk. Lásd pd. ünnepi ebéd ábrázolása flandriai miniatúrán 1500 körül, *Breviarium Grimani* (január hó lapja). Ezüsthajó, Nürnberg 1503.

¹⁶ A kínai porcelánok nem jelennek minden esetben törökkori leletet, már korábban is eljuthattak Budára. L. pd. a kisázsiai és késői itáliai fajanszok megjelenéséről: *K. H. Gyürky*, Venezianische und türkische Importartike) ... aus der E. H. des 16. Jh. *Acta ArchHung* 26 (1974) 413–423. A palotában előkerült na gyszámú kínai porcelán kis része véleményem szerint ugyancsak még János király illetve Izabella udvarához köthető. A török pasa u. i. a 16–17. sz.-ban nem lakott a palotában, ott csak őrség és a „várfelügyelő” tiszt tanyázott. *Fekete L.* Budapest a törökkorban. (Bp. 1944) 85.

— 8. réteg: homok, kavics, téglatörmelék. Leletei: fehér bordázottfalú fazekak, vörös hálósfestésű kancsótöredékek, grafitos fazéktöredékek; talpas üveg pohár,²¹ csontgyöngy. Hagymaalakú barnamázás kályhaszemek (Zs. II. csop.); csempek: Zs. I. csop. 1. típus, II. csop. 12. és 16. típus, valamint egy csoportba nem sorolt Zsigmond kori.²² Érmek 15 db, 1390–1457 között.

— 8/c réteg: szürke agyag, kő, téglá, tetőcserep. Ez a réteg fedte az udvar alját (alatta csak egy vékony habarcsos csík húzódott, mely a kis épület építéskor került a fal mellé: 9. r.). Leletei: fehér cserép fazék és pohártöredékek, vörösfestésű kancsótöredékek, szürke tálalakú és vályúalakú kályhaszemek, szürke hagymaalakú kályhaszem. Itt találtuk egy korai itáliai majolikatányér darabját (kék és mangánszínű festett virágdísszel: 7. kép 8).²³ Ritka lelet még egy korai vékonyszárú üvegserleg töredéke²⁴ és egy ólomkereszt (3. kép 9).²⁵ Csempeanyag: Zsigmond kori II. csop. 4. típus; IV. csop. 1, 12. és 14. típusai. Érmek: 6 db 1390–1444 között.

Amint a leírásból látható, a kápolna melletti udvar rétegsorának alsó része a 15. és 16. századot is átöleli. Amíg a két felső szemétréteg (4b–5) hosszabb időszakot — legalább egy-egy századot képvisel, lejjebb már az egyes rétegek valamivel rövidebb idő (40–60 év) leletanyagát tartalmazák, ha a nagyszámú éremlelet bizonyító adatait nézzük. Az is nyilvánvaló, hogy bár a legtöbb rétegbe került másodlagos helyzetű szemétanyag is (hiszen pl. a Zsigmond kor csempéi és érméi végigkísérik majd mindegyik réteget, még a 16. században is), az egyes rétegek egymás után egy-két évtized elteltével kerültek ide kihordásra. Ezt első sorban az éremleletek záró évszáma bizonyítja. Sajnos a másodlagos szemétanyagok miatt egyetlen réteg sem használható egy egész rövid időszak bizonyító keltezésére; csak egy nagyjából fél évszázados meghatározásra alkalmasak. A középkori régészet viszonylatában azonban már ez is jó eredmény, különösen ha tekintetbe vesszük, milyen sok tárgytípus kormeghatározása bizonytalan, vagy túlságosan tág keretek közé helyezett. Nem mindig világos, mi az, ami változatlan formában hosszabb ideig élt, s mi az, amit csak nem tudunk jól keltezni. Így például a budai palota viszonylatában a bronz gyertyatartók számos típusa majd mindig csak a hódoltságkor szemétrétegeiből ke-

rült elő (e lelőhelyen és másutt is), így a későközépkori darabok kiválasztásához más adatokat, illetve középkori ábrázolásait is figyelembe kell vennünk.

Ma már tudjuk, hogy a gótikus gyertyatartók közül a hengeres, sima testű foglalatú, alján gyűrűvel képzett forma a 15. sz. első harmadában volt divatos²⁶ és a 6- vagy 8-szögletű foglalatú későbbi (4. kép 1–2). Az összetett szerkezetű, tagolt talpú asztali gyertyatartó ritka megoldása Budán két különböző méretű példány részleteivel bizonyítható.²⁷ A kisebbik töredék ásatási adatai alapján (nem e területről, hanem a Ny-i belső udvarból) legkésőbb a század derekán volt használatban (4. kép 4). A hosszúnyelű talpas gyertyatartók a 15. sz. második felében, a ballusztères nyelűek a 16. sz. első harmadában lehettek Budán divatosak, ha a középkori ábrázolásait nézzük.

A 4/b rétegnél említett római bronzérmék társaikkal együtt, valamint egy római hagymafejes fibulával (2. kép 4) a budai humanista műgyűjtés emlékei.²⁸ A változatos megoldású könyvveretek és csatok esetében két oka is lehetett, hogy ezek a hódoltságkor szemétrétegeiből kerültek elő: többségüknek arra utal, hogy a királyi könyvtár lassú pusztulása ekkor következett be (2. kép 2). Néhány esetben azonban lehetséges (szerintünk különösen a régebbi veretekenél), hogy a gótikus kódexek újrakötésekor távolították el őket (és így réteghelyzetük másodlagos).²⁹ Ugyancsak másodlagos helyzetűek a 16. századi rétegekben talált gótikus csatok veretei (2. kép 1, 3), mivel sérülékenységük miatt nem használhatták őket sokáig. A mélyebb, jobban keltezett rétegekből sajnos

²⁶ A hengerestestű gyertyatartó foglalat áttört díszítés nélkül a hozzá tartozó tányérkával, melynek pereme kis liliomsorral díszített, a kőszegi várban már a 15. sz. végén szemétre került. Ilyet a 15. sz. e. harmadában festményeken is ábrázolnak. *Holl I., Kőszeg vára* . . . kézirát. (Világítás fejezet)

A 15. sz. elejére tehető analógiái szerint az alakos asztali gyertyatartó (*Gerevich, L., The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Bp. 1971. 224. kép.). A teljesebb darab lelőhelye Szendrő vára, Borsod m. 1932-ben házépítéskor került elő — és nem a délvideki Szendrő, amint egy tévedés folytán hivatkoznak rá: *Fodor, FA 35* (1984) 163. — Az alakos gyertyatartó talapatával egyező töredékek Budán a Kápolna melletti udvar 4. rétegéből kerültek elő: 4. kép. 3. Ltsz. 52. 451.

²⁷ A két szorítókaral képzett gyertyatartó rajza nyugat-európai műgyűjtemény példánya alapján készült. A keltezett budai kisebb töredék a Ny-i udvar 3/c rétegéből került elő, itt 13 db érmet találtam Zsigmondtól Hunyadi J.-ig. A réteg leírása: *Gerevich, A budai vár* . . . i. m. 175–176. (Az érmek: *Huszár, i. m.* 221, sajtóhiba folytán ide sorolta a 7,2 m mélység érmeit is, de ezek már feljebb kerültek elő!) A másik, nagyobb gyertyatartó részlete 16. sz. eleji szemétrétegben volt, a leletek rajza: *Gerevich, i. m.* 296. kép; ezt a gyertyatartót még a század végén is használták.

²⁸ Összesen 32 db római érem került elő: *Huszár, i. m.* 209. — A reneszánsz kor gyűjtőtevékenységéről *Gerevich L., Acta HistArtHung 6* (1959) 334.

²⁹ *Írás-Melis, K., Die Funde aus einer Buchbinderwerkstatt des 15. Jh. . . . Gutenberg Jahrbuch 1974, 303–310; az utóbbi magyarázattal. A darabokról megállapítja, hogy Nürnberg környéki kereskedelmi áruk.*

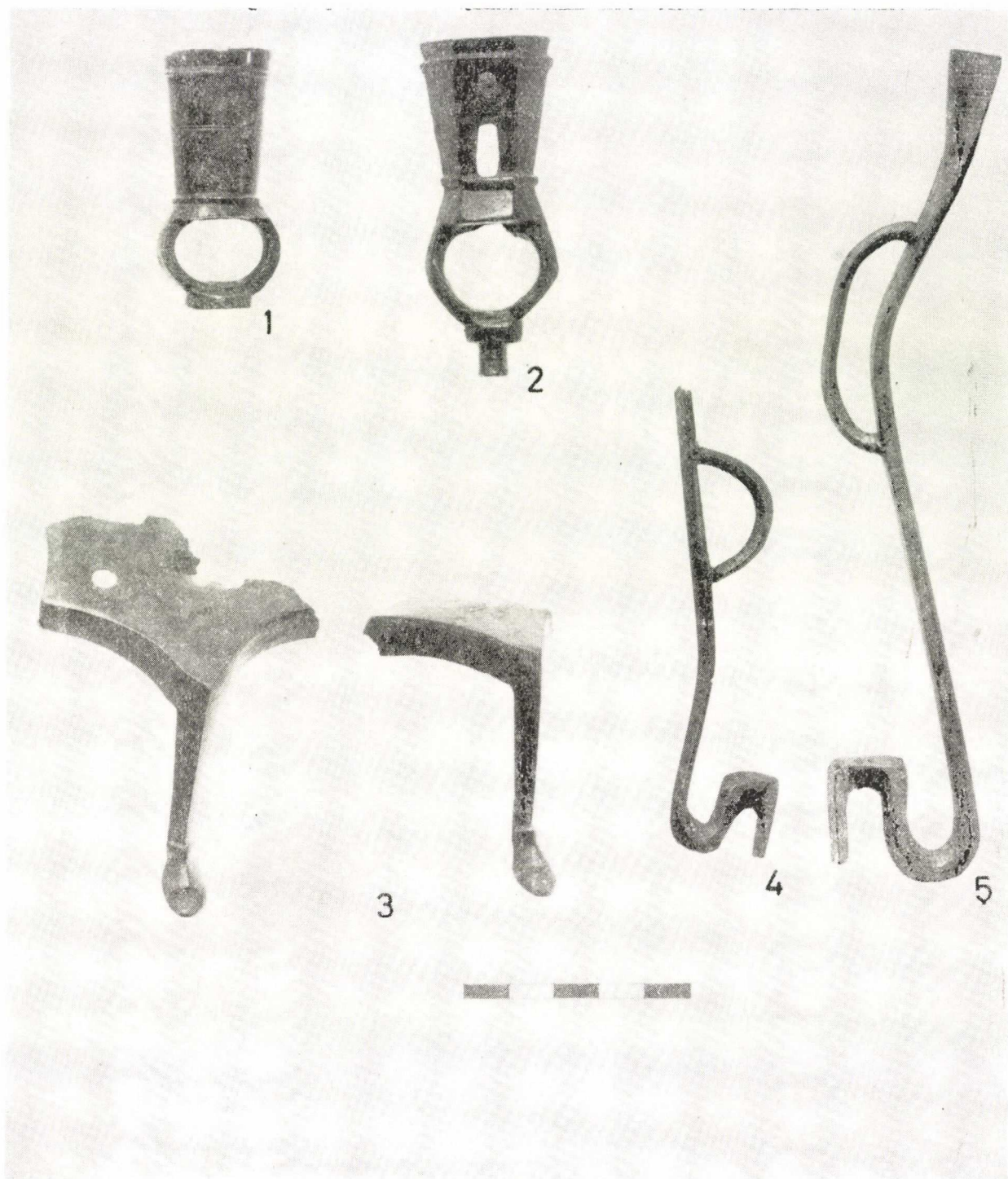
²¹ *H. Gyürky K., Az üveg. Katalógus. Monumenta Historica Budapestiensia V./Bp. 1986/XV. típus 3. a. 1.*

²² *Holl 1958, 69. kép.*

²³ *Gerevich, i. m.* 329/b. kép 4. Ltsz. 51. 2765.

²⁴ *H. Gyürky K., i. m.* XV. típus 2. 1. Valószínűleg korábbi a 15. sz.-nál.

²⁵ Az öntött ólomkereszt véleményem szerint ruhára varrható zarándokjelvény. Hanyagul készített sorozatpéldány, melynek aljáról az öntéskor túlfolyt sorját nem vágták le. A kereszt vízszintes szárán eredetileg felirat lehetett, elmosódott betűk sejtethetők. Ltsz. 51. 1642.

4. kép. Gyertyatartók. (1, 3: 15. sz. eleje; 4–5: 15. sz. e. f.; 2: 15. sz. m. f.) Vármúzeum
Abb. 4: Kerzenständer. (1, 3: Anfang des 15. Jh.; 4–5: erste H. des 15. Jh.; 2: zweite H. des 15. Jh.) Burgmuseum

keveset ismerünk (3. kép 4–5), ezek Mátyás koránál nem későbbiek.³⁰

³⁰ Áttört mérműdíszítéses veret és szíjvég Csut sírjaiból ismert, ásatója Mátyás korára valószínűsíti őket: Gerevich L., A csuti középkori sírmező. BpR 13 (1943) 144. XXXVI. és XLIV. sír.

Az 1579-es pénzzel záródó 4/b réteg számos, még a 15. századból származó lelete közül külön kiemelést érdemel két vésett díszű vörösrézlemez. A szabálytalanul körülvágott alak és a mindkét oldalt felhasználó megoldás kizárja azt a lehetőséget, hogy valamilyen díszített tárgy töredékei lennének. Valószínű, hogy a királyi udvarban dolgozó

ötvösműhely egyik mestere használta fel a lemezeket próbálkozásként (ilyen díszítések az ötvöstárgyak sima felületein gyakoriak voltak).³¹ Az első darab egyik oldalán Mária a gyermekkel, a másikon keresztes-zászlós Agnus Dei ábrázolás vésete látható. A közelben e mélységből került elő pár darabjának töredéke. Ennek egyik oldalán Christophorus ábrázolás alsó része maradt meg, másikon későgótikus levéldísz. A lemezek a 15. sz. második felénél nem későbbiek (2. kép 5; 6. kép).

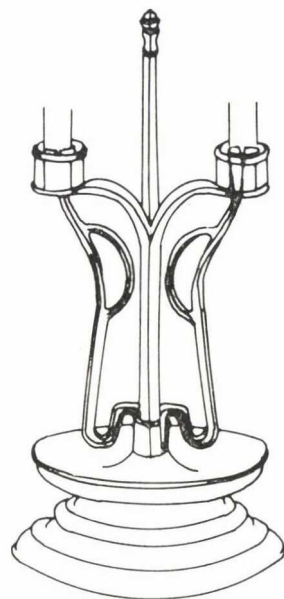
Amíg a hazai készítésű kerámia időrendjének tagolásához a nagy mennyiségű anyag jobban használható, a ritkább — és nyilván inkább becsült — külföldi luxusáru általában csak később, a palota első pusztulásakor került szemétre. Ezek használati idejére csak néhány eset utal: a 7. rétegben türkizkék mázas itáliai albarellot és siegburgi kőseréppoharat találtunk, ezek pusztulása tehát legkésőbb az 1480-as években bizonyítható (7. kép 4–5). Az előbbi darab esetében ez a keltezés a kerámiakutatás számára is fontos, míg az utóbbinál inkább csak azt mutatja, hogy a Rajna-vidéki kőseréppoharak még Mátyás idejében is használatban voltak (készítésük külföldi keltezett példányok szerint még az 1440-es évek).

A külföldi kerámiák idekerülésének kérdésköréhez megjegyeznénk, hogy ez nem jelent talán minden esetben egyszerű kerámiaimportot. Az előbb említett itáliai majolika albarelló (és a feljebbi rétegekben szereplő társai) talán különböző gyógyszerek, növények szállításakor mint tartóedények is szerepelhettek — különösen az egyszerűbb, vagy az alig díszítettek. Beatrix királynő egyik leveléből ugyanis tudjuk, hogy például 1487-ben Ferrara udvarából a királyi pár számára ajándékként Bécsbe (akkor az udvar ott volt) ritka élelmiszerek (pd. gesztenye, hagyma, „... néhány edény szép olajbogyó . . .”) érkeztek. Ekkor Mátyás király „... elrendelte, tárolják a hagymát . . . az eredeti edényekben”. (Magyar humanisták levelei. Bp. 1971. 423.) Ugyanilyen módon másfajta küldeményekkel is számolnunk kell — és nem csak ajándékok esetében.

*

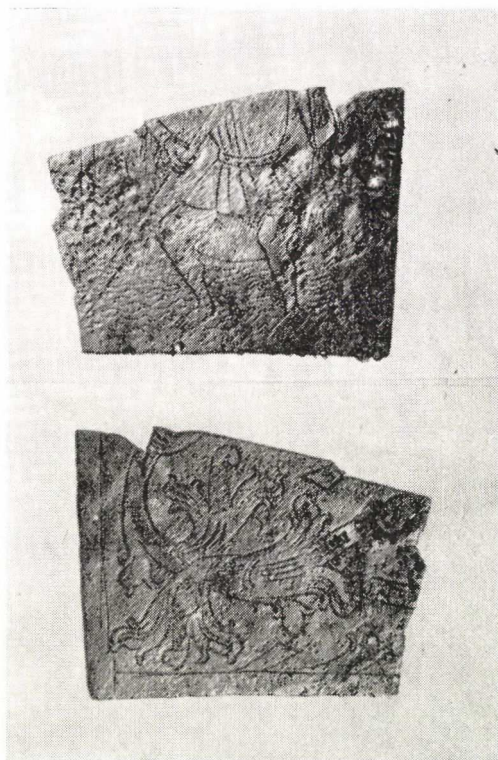
Az itt bemutatott anyag számos művelődéstörténeti adata mellett talán alkalmas volt arra is, hogy a régészeti módszerek keltező lehetőségeit, illetve korlátait szemléltesse. Hangsúlyozandó, hogy a lelőkörlményekből levonható következte-

³¹ A kutatás már régen bebizonyította, hogy a 15. sz.-ban hosszú időn keresztül a nyomtatott rézmetszetek készítői is mind ötvösök voltak, s csak lassan került át ez a tevékenység a festőkhöz. Geisberg, M., Die Anfänge des deutschen Kupfertiches und der Meister E. S. (Leipzig 1909) 10–13. Az újkori magyar ötvöscéhek szabályzata egyenesen előírta, hogy felszabadításukkor (réz-, ezüst-) metszeteket adjanak be az inasok a céhbe; „... rezekeket . . . 12 darabot . . .” (Kassa 1639). 18–19. sz.-i rézlemez maradtak ránk. Magyar Iparművészet 6 (1903) 221. — A budai lemezeknél jól látható, készítőjük nem mestere a figurális ábrázolásnak: a térbeliség hiányzik, az arc elrajzolt, a ruha plasztikáját szolgáló satírozás rosszul van alkalmazva. Vármúzeum, Ltsz. 52. 790 és 51. 1531.

5. kép. Gyertyatartó, 15. sz. e. f.
Abb. 5. Kerzenständer, erste H. des 15. Jh.

tések az *elsődlegesek*, de további értékelésük és magyarázatuk során kerülnünk kell a sematikus értelmezést. Mint látható, gyakran kell számolnunk az-
zal, hogy leleteink egy része korábbi a réteg záró korszakánál.

6. kép. Vésett rézlemez 1:1
Abb. 6. Graviertes Kupferblech. 1:1

7. kép. Kerámia leletek. 1: eszerép pozitív, 15. sz. e. f.; 2: kínai porcellán, 16. sz. e. f.; 3–4: itáliai majolika albarellok, 15. sz. vége; 5: siegburgi kőcseréppohár, 15. sz. e. f.; 6–7: csalikorsók töredékei, 15. sz. m. f.; 8: itáliai majolika tányér, 15. sz. eleje; 9: üvegserleg, 14. sz. ? (1: 4/b r.; 2–3: 5. r.; 4–5: 7. r.; 6: 7/b r.; 8–9: 8/c. réteg)

Abb. 7. Keramikkunde. 1: Tonpositiv, erste H. des 15. Jh.; 2: chinesisches Porzellan, erste H. des 16. Jh.; 3–4: Albarellos aus italischer Majolika, Ende des 15. Jh.; 5: Steinzeugbecher aus Siegburg, erste H. des 15. Jh.; 6–7: Fragmente von Scherzkrügen, zweite H. des 15. Jh.; 8: italischer Majolikateller, Anfang des 15. Jh.; 9: Glaskelch, 14. Jh (?) (1: Schicht 4/b; 2–3: Schicht 5; 4–5: Schicht 7; 6: Schicht 7/b; 8–9: Schicht 8/c.)

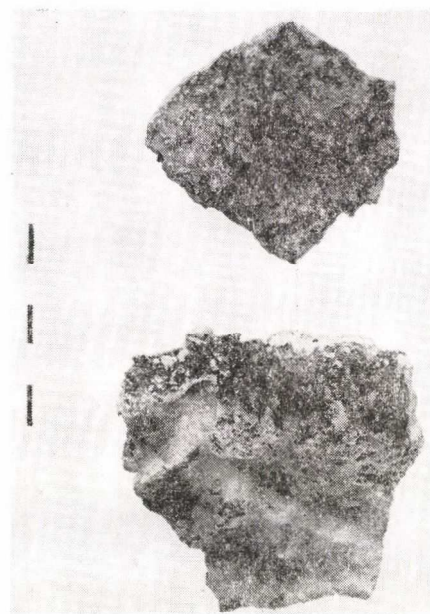
A 15. századi kályhacsempék kronológiájához

A kápolna melletti udvar alsó rétegsora a csempék kormeghatározásához csak egy nagyon tág időrendet ad, s ezért is használtunk ezeknél

más (technológiai, heraldikai és stílustani) feldolgozási módszereket. Az azonban a rétegsor összetételéből (9. kép) leolvasható, hogy a 7/b–8/c rétegekben még csak Zsigmond kori csoportok fordulnak elő, a 7/a rétegben ezek mellett már a

Lovagalakos kályha két csempetípusa is megjele-
nik, ugyanígy a 7. rétegben is (tehát 1465 után,
legkésőbb 1471/81 körül már megsérül az egyik³²
ilyen kályha). Mátyás király korára keltezett kály-
hák csempéi *először* az 5. rétegben jelentkeznek:
ilyen pl. a svájci kályha egyik csempéje (1469–85)
és a Regensburgból küldött kályha (1487–90)
több csempéje. Mátyás e kályháinak pusztulása
tehát valószínűleg csak az első ostromok egyikénél
következett be, a többi (valószínűleg néhány
korábbi, de még álló kályhával együtt) csak a török
megszállás során tört össze.³³

A rétegsor tehát a csempék *készítésének* idejét
nem adja meg, de a fő korszakok *egymásutánját*
(Zsigmond, V. László, Mátyás) azért kirajzolja még
egy ilyen, sokáig használatban álló leletfajtánál is.
A magunk részéről továbbra is úgy látjuk, a Budán
álló Lovagalakos kályhák a címersorozat alapján
csak V. László személyéhez köthetők. Bár ezt a
hazai és a külföldi kutatás jó része elfogadta,³⁴
akadtak ellenzői is. A későbbi keltezést itthon
néhány felállítási hely építéstörténetével, illetve
ezek tulajdonosaival kapcsolatban indokolták:
Egerben Beckensloer püspök (1468–) palotaépítés-
éhez kötik,³⁵ Egervárott az 1476-os újjáépítés-
hez,³⁶ míg Ötvöskónyi kastélyának biztos építési
évszámával nem rendelkezünk, de egyelőre a 15.
sz. második felére valószínűsíthető.³⁷ Az egri püs-

8. kép. Mázolvadék aranszemesékkal és kék üvegsalak
Abb. 8. Glasurschmelze mit Goldkörnen und blaue
Glasschlacke

pöki rezidencia esetében úgy látjuk ma is, nem
kizárólagos érvényű Beckensloer építkezéséhez köt-
ni az itteni kályhát, hiszen itt korábban is püspöki
székhely volt, ha ennek épületeiről az átépítések
miatt keveset is tudunk. Egervár és Ötvöskónyi
kastélya már jogosabb kételyeket ébreszthet, de
nem mellékes az a körülmény, hogy ezekben nem
egy Lovagalakos kályha állt, hanem egy szeré-
nyebb felépítésű, amelynek csempéi (mindkét
esetben a 18. típus a pelikánnal, s Egervárott egy
egész másfajta csempe is) a műhely készítményei,
de nem szükségszerűen a nagy királyi kályhák fel-
állításával egykorúak. Korábbi véleményemet ab-
ban kell módosítanom, hogy a műhely további, az
eredetiektől egészen *eltérő felépítésű* (valószínűleg
lényegesen egyszerűbb, kevesebb áttört elemmel
képzett) *kályháinak mintáit talán hosszabb ideig
használták*, vagy néhány egyszerűbb csempe nega-
tívja tovább öröklődött egy következő műhely-
be.³⁸ (Feltűnő pl., hogy a 2. típus az oroszlan-
nal

amit más adat nem támaszt alá! Ez nem cáfolata egy
új ajándék kályha felállításának a Rozgonyiak idejében.
Itt sem lehet véletlen, hogy ez esetben is olyan főurak
rezidenciája, akik Lászlót, sőt már anyját Erzsébet
királynét pártolták kezdettől: Hunyadi László elfogatásá-
val összefüggésben Beheim Mihály – a szemtanú – tör-
téneti énekében a király híveként sorolja fel a három
Rozgonyi fivért is 1457-ben. Bleyer J., Századok 36
(1902) 460; Wertner M., Turul 31 (1913) 56–68. – Leg-
újabbban Nagyvázsöny várának néhány csempéjét sorolja
Mátyás korába, Feld érveit átvéve: Tamási J., VMMK 18
(1987, 251.); két különböző műhely csempéiből rekon-
struált kályhán!

³⁸ A kályhásműhelyek negatívjainak fennmaradási
idejéről, átvételéről (a kiégetett pozitív minták megtar-
tásáról) alig van jól értékelhető adat; előfordult – azonban,
hogy cserépmodelleket több generáción keresztül meg-
őriztek (Salzburg).

³² A palotában legalább 2–3 Lovagalakos kályha
állt, valamint egy nagyméretű, jórészt ismeretlen felépíté-
sű, másfajta csempékből e műhely munkájaként. Holl
1958, 1971. – A készítési helyre még nincsenek tárgyszerű
bizonyítékok, bár lehet, hogy Budán dolgoztak. A nagy-
számú magyarországi lelet erre mutat. – Új leletekről
Holl I., VMMK 17 (1984) 215–217.

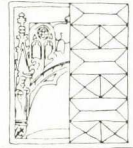

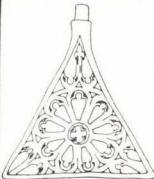
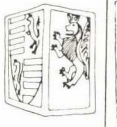

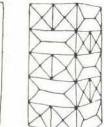

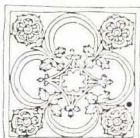

³³ Eddig nem került feldolgozásra a palota 16. sz.-i
csempéanyaga. Ez azonban a korábbihoz képest nem
túl számos, így feltételezhető, hogy a régebbi kályhák
egy része továbbra is állt még. Mint mostani összeállítá-
sunkból is kitűnik: 9. kép.

³⁴ Többek közt: Gerevich L., Budapest története. 2. k.
(Bp. 1973) 282. Entz G., A gótika művészete. (Bp. 1973)
168. kép; 174. Minne, J. P., La céramique de Poêle de
l'Alsace Médiévale. (Strasbourg 1977) 254. – Michna, P.-
J., Archäologische Nachweise . . . FA 25 (1974) 191–192,
már elfogadja keltezésemet, csak a morva másolatokat és
hatásokat teszi Mátyás ottani uralma idejére.

³⁵ Kozák K., EgriME 3 (1965) 101–104.

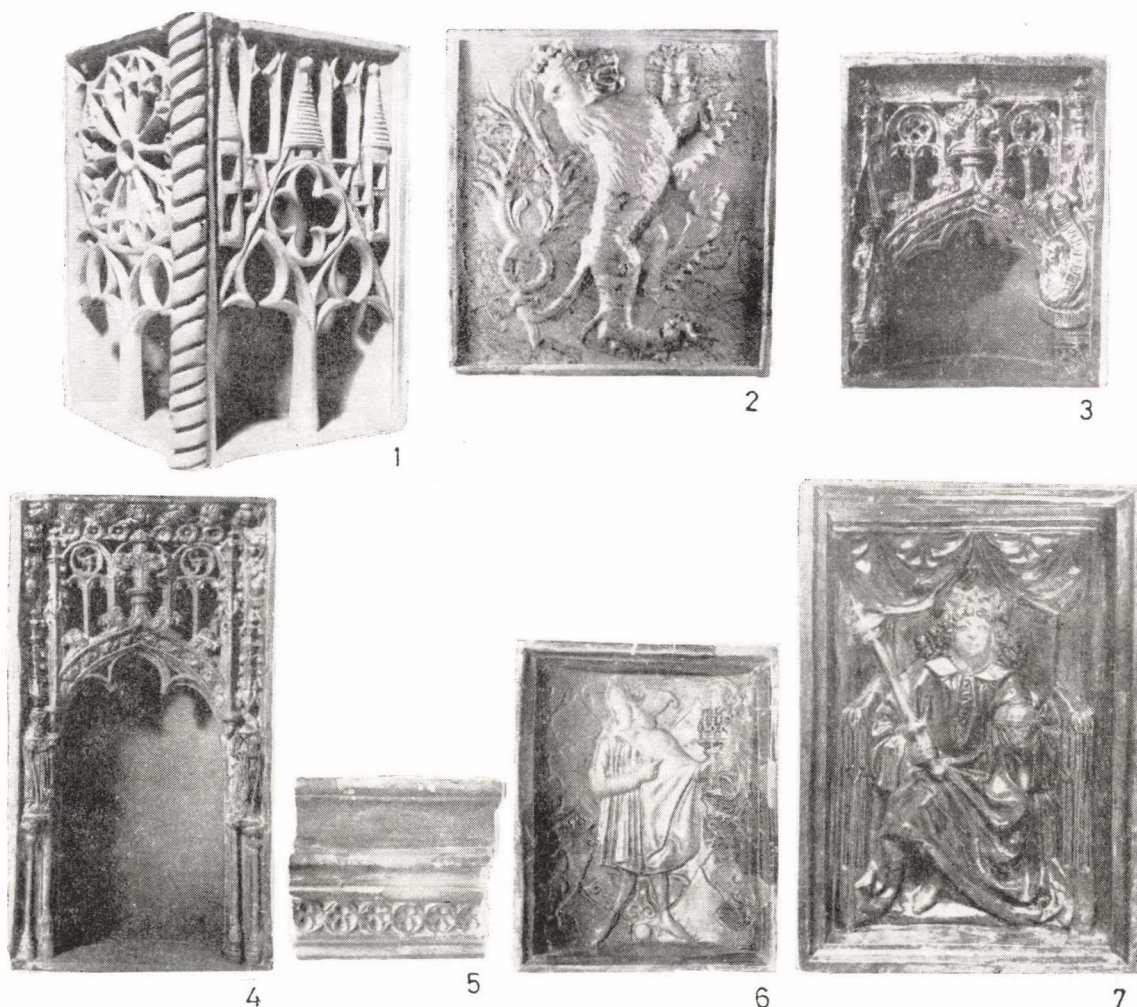
³⁶ Nagy E., ArchÉrt 92 (1965) 204.

³⁷ Magyar K., Az ötvöskónyi Báthori várkastély.
(Somogyi Múz. Fü. 18, 1974) 46–47. – Az eltérő véle-
mények rövid összefoglalása és a műhely későbbre helye-
zése: Feld I., Munkatanulmányok a magyarországi kö-
zépkori keramikáról. (Kézirat 1985) Szerinte „erőltetett
... a műhely működését arra a néhány hónapra szűkíteni,
amíg V. László Budán tartózkodott.” De magam bőven
3 évre kelteztem: 1454–57, tehát uralkodása azon éveire,
mikortól Magyarországra jövetelét már elhatározta és
palotájáról rendelkezett (Holl 1958, 266.), nem pedig tény-
leges ittlakása idejére. – Szatmári–Bíró S., Städtisches
Leben des Marktfleckens Tata. In: Das Leben in der
Stadt des Spätmittelalters. (Wien 1980) 45, a tatai kályha
felállítását Mátyás korára helyezte. Indoka a várkastély
elhanyagolt állapota a királyi átépítés előtt. [Sajnos
részletes feldolgozása még nem jelent meg. L.: ArchÉrt
101 (1974) 52, 32. j.] Az erre utaló forráshely: a „... már
majdnem földdel egyenlővé vált (vár, melyet) az isteni
Mátyás néhány év alatt csodálatos munkával felépített”
(P. Ransanus, 1488–90) jellegzetes humanista túlzás,

RÉTEG: SCHICHT:		ÉRMEK: MÜNZEN:
5	 M Zs L L 	1390-1494/1545
5/a		1482/86
6	 L 	1430-1468/71
7	 Zs L 	1430-1471/81
7/a	 Zs L 	1465
7/b	 	1438-1465
8	 	1390-1457
8/c	 	1390-1444

9. kép. A rétegsor fontosabb csempetípusai és éremleletei. (Zs: Zsigmond kor, L: Lovagalakos k. műhelye, M: Mátyás kor)

Abb. 9. Die wichtigeren Kacheltypen und Münzfunde der Schichtenreihe (Zs: Sigismundzeit, L: Werkstätte von Kacheln mit Rittergestalt, M: Matthiaszeit)

10. kép. Mázelemzésre kiválasztott kályhacsempék a 15. századból (1–2: 15. sz. e. f.; 3–5: 1454–57; 6: 1482 után; 7: 1480–90) Vármúzeum

Abb. 10. Zur Glasuranalyse ausgewählte Ofenkachel aus dem 15. Jh. (1–2: erste H. des 15. Jh.; 3–5: 1454–57; 6: nach 1482; 7: 1480–90). Burgmuseum

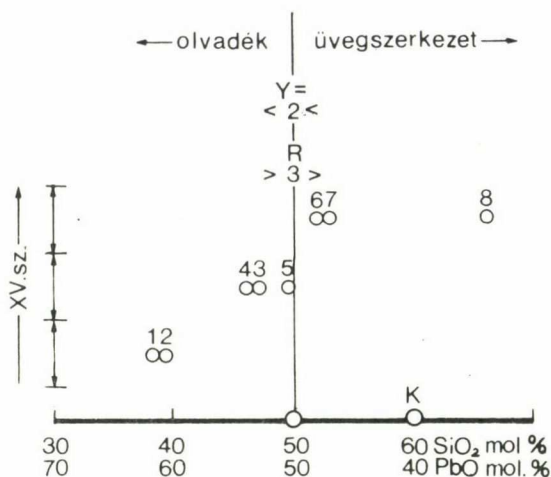
több eltérő negatívval szerepel már Budán is; a 16. és a 18. pelikános csempe pedig más kályhákhoz tartozott.) Talán nem véletlen, több esetben ilyen egyszerűbb alsó részel felrakott kályhára utalnak a leletek (Egervár, Ötvöskőnyi, talán Bács) és nem a díszes, Lovagalakos kályhára. Ezek könnyebben elkészíthetők, másrészt nem is a király személyére utalnak, tehát később is, másoknál is felállíthatták. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy a rekonstruált Lovagalakos kályha címersorozatával nem későbbi,³⁹ s az ilyen *eredeti*

alkotások megjelenése Cseh- és Morvaországban is V. László személyéhez, illetve híveihez kapcsolódott. (Csehország esetében ez Mátyás alatt az el-lenséges helyzet miatt sem volna érthető.)

Úgy hiszem, ma már nem eléggé szembetűnő az a felemás politikai helyzet, amit Lászlónak erőszakos kiszabadítása (1452) gyámságából eredményezett – nem annyira Magyar- és Cseh-Morvaország szempontjából, mint a Habsburg hercegek hagyományos tartományainak lehetséges sorsát tekintve .III. Frigyes ugyanis szívósan törekedett ezek bekebelezésére, miközben ezek egy része rokonai örökrésze volt (ezért sem akarta Lászlót kezéből kiadni). V. László címersorozata a kályhákban a tényleges öröklött hatalom: (Alsó- és Felsőausztria, Bécs) és az elérni vélte hatalom Stíria, Karintia) jelképe – ugyanúgy,

³⁹Többen (Feld, Szatmári) Karintia címerének szereplése miatt sem fogadják el V. Lászlót megrendelőnek (Feld még .III. Frigyes személyét is lehetségesnek tartja). A két Habsburg között nehéz ugyan az eddig talált címerek alapján az elkülönítés, de Karintia sem döntő. V. László ugyanis örökösdési jogon számos tartomány urának vallotta magát; így pd. 1454. évi nagypesejtjének feliratában „Ducis Austrie, stirie. lucembge. carinthie.” . . . is szerepel mintegy 10 hagyományos habsburg terület sorában. *Sava, K.*, Die Siegel der österreichischen Regen-

ten. (Wien 1871) Fig. 83–84. — Ez a szokás a Habsburg ház tagjainál gyakori, címzésükben, címerhasználatukban nem tartották magukat a tényleges helyzethez, mintegy kifejezve igényüket. Így aztán, bár Stíria és Karintia Frigyesé, nem csak László, de még a szerényebb tiroli Zsigmond is Ausztria, Stíria, Karintia hercegének címezi magát pesejtjén 1443-ban. Lásd: *Sava*, i. m. 133–134.

11. kép. Kályhacsempék mázelemzésének kiértékelése (Duma Gy. alapján)

Abb. 11. Auswertung der Glasuranalyse von Ofenkacheln (nach Gy. Duma)

mint nagypecsétjének feliratai 1454-ben. A pártjára állt és *Frigyessel ellenséges* osztrák, magyar, cseh és morva főurak tényleges hatalmának (mely területileg jóval felülmúlta Frigyes tartományait) kiterjesztését is segíthették volna. Hisz Frigyes csak mintegy megelőlegezte magának azokat a tartományokat is, amelyek törvényesen testvérét, nagybátyját és gyámfiait illették, s amelyek László hirtelen halála után később ténylegesen újra kezébe kerültek.

Így pl. Frigyes bécsújhelyi székhelyén a vár címerfalán 1443-ban készített címersorozattal mind a 14 Habsburg tartomány urának tünteti fel magát (s e mellett még 93 fantáziacímert alkottak!). Az osztrák (Alsó- és Felsőausztria) rendek jogos véleménye az volt, hogy Frigyes meg akarja fosztani Lászlót örökségétől. Ezért 1447. évi országgyűlésük, majd 1451. évi szövetségük is László kiszabadítását célozta, a gyámságot felmondta. Frigyes közben 1453-ban egy sajátmaga által hitelesített privilégiumlevéllel egész Ausztria élére helyezi magát — miközben Tirol ténylegesen III. Zsigmond, Felső-Ausztria pedig (1439–63) VI. Albert tartománya. Frigyes örökrésze csupán Stájerország, Karintia és Krajna (de az előbbi kettőben a Cillei grófok jelentős hatalommal bírtak). Egyes tartományok birtoklása, a hatalmi küzdelem hosszú időn keresztül anarchiát eredményezett. Tény, hogy Frigyes célratörő tervei ellenében sokan Lászlót állították kezdettől fogva, s ennek csak egyik mozzanata, midőn 1455-ben a *császár ellen* szövetséget köt Alberttel és Zsigmonddal s közben hívei csapatokkal törnek szomszédos tartományokba.⁴⁰

A kiemelkedő értékű alkotások kormeghatározásának kérdése — mint látható koránt sem egyszerű. Bizonyos fokig természetes a kutatók egy részének az a fajta szemlélete, amely ilyenkor jelentős személyek korszakához akarja kötni a

⁴⁰ Gutkas, K., In: Friedrich III. Kaiserresidenz Wiener Neustadt. (Wien 1966) 154–158; Kat. Nr. 41: Abb. 14. — Teleki J., Hunyadiak kora Magyarországon. 2. k. (Pest 1862) 192–392. — „... mindent elkövetnek ... mi által öt atyai birodalmi, tartományai és uradalmi független birtokába helyeztethetik; mind azt, mit abból a római király vagy öccse Albert akármilyen cím, vagy szín alatt eltulajdonított, visszaveszik ...” A magyar, osztrák és cseh főurak szövetségelevélből, Bécs 1451. *Teleki*, i. m. 207.

műveket. (Nem véve figyelembe, hogy a közbeeső évtizedek kevésbé látványos korszaka sem nélkülözhetette a mesterek munkáit.) Nem véletlen ezért, hogy nálunk inkább Mátyás, Csehországban viszont II. Ulászló személye és korszaka tűnt a kutatás számára elfogadhatóbbnak — háttérbe szorítva az így is adódó időkülönbség magyarázatát és mellőzve a címersorozat jelentőségét, amit sem e személyekhez, sem a korszakokhoz nem lehet jól kötni.⁴¹

Amíg az újabb hazai régészeti adatok csak a műhely, vagy örökségének utóéletéhez adtak új támpontot, a külföldi kevés számú régészeti megfigyelés jelenleg elegendő annak kimondására, hogy a műhely készítményeinek hatása, másolása a 15. század második felében már kimutatható (Brno, Suceava).⁴² Egyértelműen V. László korára utal viszont a Garamszentbenedek (Szlov.) apátságában újabban feltárt kályha, amelynek egyik ábrázolását a király eljegyzésének (1457) megörökítéseként értelmezzük.⁴³ Ezt a helyi — felvidéki — műhelyt viszont bizonyosan a Lovagalakos kályha egyes csempetípusai inspirálták (pd. az oroszlanos csempe másolata, a címersorozatos oromcsempék leegyszerűsített újramintázása, a mérműves csempék hatása). Az oromcsempén szerintem az *adományozó apát címere* látható. Ez a kályha így közvetve megerősíti a mintául vett királyi kályhák kormeghatározását (1454–57), hisz László halála miatt a házasság nem jött létre, később pedig már nem lett volna értelme az esemény megörökítésének.

Természettudományos vizsgálatok felhasználása

A középkori régészet számára kezdettől fogva létező, hogy saját eredményeit más tudományágak adataival bővítsék és szembesítsék (történettudomány, néprajz). A természettudományok sorából az utóbbi időben főleg a zoológia és a régészeti növénytan kutatói bővítik ismereteinket, míg a modern kémiai-fizikai vizsgálatok még ma is ritka alkalmazása inkább csak a technológia műhelykérdéseiben segít. A budai ásatási anyag ilyen vizsgálata kezdettől cél volt, de az ezek közül végzett fém-,

⁴¹ A csehországi leletekről: Holl 1971, 184–185. — *Feld*, i. m. szerint a címersorozatnak nem volt jelentősége. — A feudális világ számára azonban ez döntőbb, mint ma az írott szöveg. A reprezentatív műalkotások (építészet, ötvösmű) esetében a címerek „beszéltek”.

⁴² Brno: Nekuda a 15. sz. m. felére keltezett égető-kemencében talált töltőanyagként a műhely hatását mutató csempét. *Nekuda*, V., ČMM 48 (1963) 73–84. Ilyen képe: Holl 1971, 168. kép. — Suceava: a lovagalak motívumát továbbfejlesztő csempéket Nagy István fejedelem (1458–1504) idejére teszik; újabb leletek: *Butariuc*, P.-V., Suceava, Annuarul ... 10 (1983) 245–259, Pl. II: 1–3. (A városi fejedelmi udvarból, a várban régebben többfajta találtak.)

⁴³ *Holčák*, S., Stredoveká kachliarstvo. (Bratislava 1978) 21–24, IV–VII. tábla és 44–46. kép. — Holčák az oromcsempén látható kétfejűsasos címert császárnak tartja; szerintünk ennek itt nem lehet helye, ez a Széchi család címere, ami az adományozóra, Széchi II. János apátra (1456–1463) utal! A sasok fejéről hiányzik az aureola.

üveg- és kerámia-analízisek akkori lehetőségei, módszerei⁴⁴ még nem voltak elegendőek áttörően új eredmények közlésére a feldolgozások során.

Duma György, aki már korábban is ezek alapján több technológiai kérdést tisztázott, az akkor végzett máz-analízisek új feldolgozása során hét kályhacsempé mázának, valamint egy aranyozott tetődísz mázának összehasonlítását végezte el. Az első két minta a Zsigmond kori III. csoport 4. típusa és az I. csop. 11. típusának csempéi; a 3–4–5. minta a Lovagalakos kályha 3, 4, és 8. típusának csempéi; a 6. minta egy zöldmázas, alakos csempé, mely a Háromkirályok — kályha egyik alakjának helyi másolata Mátyás király korából;⁴⁵ a 7. minta egy színesmázas Mátyás — alakos csempé darabja volt, a 8. az említett tetőcserép (ami mostani kérdéseink szempontjából nem annyira döntő) — lásd a 10. képet.

Az összehasonlító vizsgálat többek közt megállapította,⁴⁶ hogy nem egyszerűen a kémiai összetétel, hanem csak az ólomszilikátok molekula arányait összevető további kiértékelés ad értelmezhető eredményt. E szerint kiderült, hogy egyrészt hasonlóságot, csoportosítást ad az 1–2, illetve a 3, 4, 5. minta anyaga: tehát a két Zsigmond kori, illetve a három Lovagalakos csempé az anyagvizsgálat szerint is két fő csoportot alkot, de ugyanígy elválik tőlük a 6–7. minták két csempéje is! Másrészt, ami ennél is lényegesebb, a mázak olvadási viszonyait meghatározó összetétel egy folyamatos javulást, technológiai fejlődést mutat: a 15. sz. elején és közepén egy könnyen lecesepegő olvadékok nyertek csak, míg a két Mátyás kori budai csempé esetében már egyenletesen olvadó üvegszerű mázat nyertek, amelyek közel állanak az újkori népi fazekasmázákhoz. A Lovagalakos kályha vizsgált három csempéje tehát az ólomszilikátok aránya szempontjából *közbulso* he-

lyet foglal el a század első évtizedeinek és a 80-as éveknek kályhacsempéi között; technológiai fejlettségében pedig (mázolvadás) közelebb áll a korai csempékhez, mint a Mátyás koriakhoz! Úgy tűnik, a középkori mázak vizsgálata lehetőséget nyújthat relatív kronológiai csoportosítások (fejlődési sor) végzésére, azaz új objektív fogódzó-pontok kialakítására. (Nehézséget jelent viszont a mintavétel: szennyezetlen vastag mázréteg szükséges; valamint a kiválasztás: összevethető csoportok.) — Esetünkben utólagos megerősítést kaptuk korábbi kormeghatározásunknak, illetve egy azt alátámasztó *relatív kronológiai sornak* (10. kép). Egy finomított kronológia kidolgozásához anyagelemzéssel már nem lehet jutni: a Zsigmond kori I. és III. csoport csempéi itt fordított sorrendben jelentkeztek⁴⁷ — talán azért, mert az I. csoport műhelye jóval kvalitásosabb (és plasztikailag is magasabb fokú) csempéket tudott már készíteni — de ezek a kályhák nem nagy időkülönbséggel készültek.

* * *

Talán sikerült bemutatnunk, hogy az ásatási rétegsor elemzése alapján egyrészt már magában is forrásértéket jelentő tárgyakat és megfigyeléseket nyerünk (melyek az épület tágabb értelmű történetéhez is tartoznak), máskor azonban a további, másirányú kutatás vezet egy pontosabb kormeghatározáshoz. Az utóbbi nem kötelessége az ásatónak, de a szakosított (csak leletcsoportokat feldolgozó) kutatás az ásató megfigyeléseire épül.

Holl Imre

Rövidítések

Holl 1958: Holl I., Középkori kályhacsempék Magyarországon I (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn I) BpR 18 (1958) 211–300.

Holl 1971: — II. BpR 22 (1971) 161–207.

Holl 1983: — III. ArchÉrt 110 (1983) 201–230.

⁴⁴ A természettudományi vizsgálatok 1954–56 között elsősorban a klasszikus kvantitatív kémiai analízisek alapján történtek. Az anyagi keretek nagy sorozatok végzését nem tették lehetővé.

⁴⁵ Holl 1983, 28. kép.

⁴⁶ Duma Gy., Középkori ólomházak. Építőanyag 34 (1982) 392–399; Duma, G., Farbige Bleiglasuren im Spätmittelalter. Mitt. d. Kommission für Burgenforschung u. Mittelalter-Archäologie. Nr. 24 (Wien 1978) 249–262.

⁴⁷ A két csempé mázának különbsége csak 1%, azaz lényegében azonos és nem ad valós sorrendet, ettől még azonos műhely is lehetne (lásd Duma, 2. táblázat). A korszakok között már 2–4–8%-os eltérések vannak. (Az 5. minta eltérését talán kivételes technológiája: barna párkánycsempé, adja.)

ANALYSE EINER MITTELALTERLICHEN SCHICHTENREIHE DES BURGPALASTES VON BUDA

Auszug

Die Studie erörtert im Zusammenhang mit der Vorführung der verschiedenen spätmittelalterlichen Funde auch theoretisch-methodologische Fragen. Den Ausgangspunkt hierzu bilden die bei der Ausgrabung der Burg von Buda¹² beobachtete Schichtenreihe aus dem 15–16. Jh. und ihre Analyse vom Gesichtspunkt der Auswertung des Fundmaterials. Außer den primären Kulturschichten kommen häufig sekundär hingelangte, mit dem Abfall vermischte Aufschüttungsschichten vor (obwohl man in der Bearbeitung des Grabungsmaterials ihren solchen Charakter nicht hervorzuheben pflegte),

deren Fundmaterial gewöhnlich eine längere Zeitspanne (50–100–150 Jahre) umfaßt. Oft wird ihr derartiger Charakter gar nicht erkannt und das ganze Material auf eine kurze Periode bestimmt.^{4–6} Nicht nur im Falle von Aufschüttungen (besonders bei Burgen), jedoch auch bei der Einfüllung von Abfallgruben, Brunnen, Kellern ist dies eine häufige Erscheinung. Im Falle der mit solchem sekundären Material vermischten Schichten bestimmen die spätesten Funde das Hingelangen der Schicht; zuweilen erscheinen auch mehrere, übereinander liegende solche Schichten, die aber nicht unbedingt zur gleichen

Zeit hingelangt sind (selbst auch dann nicht, wenn in den verschiedenen oder entfernteren Schichten Fragmente von ein und denselben Gegenständen vorliegen). Dies weist nur darauf hin, daß aus einer anderswo gelegenen Abfallschicht im Laufe der Aufschüttungen auch öfters das Auftragsmaterial anlässlich der wiederholten Geländeregungen, Bautätigkeiten an seinen endgültigen Platz gekommen ist.

Das Nacheinander der Schichtenreihe in Buda deuten glücklicherweise die zahlreichen Münzfunde schon an sich an. Eine jede Schicht enthielt auch früheres — in die vorangehende Periode zurückreichendes — Fundmaterial (dies wird außer den Münzen hauptsächlich vom Ofenkachelmateriel bewiesen), jedoch zeigt die Aufeinanderfolge der Schichten die abschließende Jahreszahl der Münzen gut an (—1444, —1457, —1465, —1465, 1471/81, —?; 1482/86, —1495/1545).

Im weiteren werden die verschiedenen, wichtigeren Funde der Schichtenreihe erörtert; bei einem Teil dieser wird die Zeitbestimmung auch durch die Lage der Schicht angegeben, jedoch muß in anderen Fällen ihre Herstellungszeit mit anderen Datierungsmöglichkeiten beleuchtet werden, da in einer relativ späten Zerstörungsschicht auch noch alte Gegenstände zum Vorschein kommen können. Andere Grabungsdaten, an mittelalterlichen Gemälden dargestellte Gegenstände in Betracht gezogen, stellt es sich heraus, daß trotz ihrer späten Fundumstände z.B. die Fingerringe (Abb. 2, 6—8), Riemenbeschläge, Buchdeckelbeschlag (Abb. 2, 1—3, Abb. 3, 1) noch in die zweite Hälfte des 15. Jh., den auf stilkritischer Grundlage datierten Parallelen des Tonmodells noch sogar in die erste Hälfte des Jahrhunderts (Abb. 7, 1) gereicht werden können. Von den Kerzenständern datiert nur die Schichtenlage von einem Stück seine Zeit auf die erste Hälfte des 15. Jh.²⁷ (Abb. 4, 4), demnach ist auch das ähnliche, größere Exemplar von diesem Alter; der Ständer (Abb. 4, 3) kann aufgrund der ausländischen figürlichen Stücke und des Stils von der Burg von Szendrő auf den Anfang des Jahrhunderts gesetzt werden.²⁸ Das Exemplar mit der zylindrischen Fassung (Abb. 4, 1) war anderen Grabungsdaten und Darstellungen nach im ersten Drittel des 15. Jh. in Mode, die eckigen sind die späteren (Abb. 4, 2). Aufgrund seiner Schichtenlage läßt sich nachweisen, daß das blau-bemalte chinesische Porzellan im Palast schon im ersten Drittel des 16. Jh. bekannt war (Abb. 7, 2); weiße und türkisblau glasierte italische Albarellos waren während der Regierungszeit von Matthias in Gebrauch (Abb. 6, 3—4), obwohl ihr größerer Teil erst später in den Abfall geriet. Die frühe italische Majolika erscheint aber schon im ersten Drittel des Jahrhunderts im Hof von Buda (Abb. 7, 8).

Zahlreiche Funde zeugen von Hofwerkstätten: bräunlichgrüne Glasschlacke mit Goldkörnern und blaue Glasschlacke (Abb. 8) aus der 5. Schicht; kleiner Tontopf mit roten Farbreiten (Miniaturen); Kupferplattenabfälle (Kupferschmied); kleiner Schmelztiegel aus graphitgemischtem Ton, in dem einen Goldspuren (Goldschmied) in der 7. Schicht. Auf einen Goldschmied deuten ebenfalls zwei Kupferplatten hin, an beiden Seiten mit gravierter Verzierung (Abb. 2, 5; Abb. 6).³¹ — Ein Teil der Funde ist also mit den Grabungsbeobachtungen schon an sich von Quellenwert und bietet sichere Daten für viele weiteren Forschungen.

Aus dem Ofenkachelmateriel ist aufgrund der Schichten nur die Aufstellung einer gröberen chronologischen Reihe möglich (Abb. 9), da ja diese nach ihrer Herstellung viel später in den Abfall kommen. So zeichnen sich nur die H_2 upperioden (erste Hälfte, Mitte und zweite Hälfte des 15. Jh.) ab, zu ihrer genaueren Datierung sind andere (technologische, stilkritische, heraldische usw.) Methoden nötig.⁷ Der Schichtenreihe nach kamen die Öfen der Sigismundzeit vom Jahre 1444, die mit Rittergestalt von 1465, die der Matthiaszeit von 1495/1545 an dieser Stelle in die Aufschüttung. Das kontinuierliche Vorhandensein der sigismundzeitlichen Öfen in den Schichten erklärt nicht nur ihre sekundäre Lage, da von diesen viele Öfen wahr-

scheinlich auch noch lange Zeit hindurch in der Tat gestanden haben.

Die Studie befaßt sich ausführlicher mit den Datierungsproblemen der Werkstätten der Öfen mit Rittergestalt: die neueren Funde untermauern einerseits die ältere Zeitbestimmung,⁴²⁻⁴³ jedoch kann im Falle der einzelnen Kacheln (Löwen, Pelikan, Rosette) aufgeworfen werden, daß sie auch noch später angewendet wurden (Egervár 1476).³⁶ Die mit der Rosette und dem Pelikan verzierten Kacheln sind keine Bestandteile des Ofens mit Rittergestalt, sondern gehören zu einem anderen Ofen der Werkstätte, der geeignet war später aufgestellt zu werden, da er nicht an die Person des Königs László V. gebunden war. Es kann auch sein, daß sich ihre Negative weiter vererbt haben. — Die mit Rittergestalten verzierten, Wappenserien tragenden Öfen wurden hierzulande und auch im Ausland weiterhin an László V. bzw. an seine Anhänger gebunden. Der in Garamszentbenedek (Slowakei) gestellte Ofen⁴³ und der Ofen mit den Heiligen Drei Königen aus der Schweiz (1457; 1469—73) in Buda bekräftigen von neuem unsere frühere Bestimmung, da ja diese Öfen schon in Kenntnis der Stücke mit Rittergestalt hergestellt wurden, sie stammen also aus einer früheren Zeit.

Im Laufe der Neubewertung der schon früher durchgeführten Glasuranalysen verglich György Duma sieben Ofenkacheln und einen vergoldeten Dachziegel miteinander.⁴⁶ Die zur Untersuchung ausgewählten Kacheln (Abb. 10) vertraten zwei Typen der Sigismundzeit, drei Typen der Öfen mit Rittergestalt und zwei Kacheltypen des ausgehenden Jahrhunderts. Den chemischen Untersuchungsergebnissen nach gibt der die Molekelproportionen der Bleisilikate vergleichenden Auswertung ein gut auslegbares Ergebnis. Demnach entspricht nämlich die Gruppierung der Muster den archäologisch-typologischen Gruppen: die Kacheln der drei Perioden können auseinandergehalten werden. Andererseits zeigt die Schmelzverhältnisse der Bleiglasuren bestimmende Zusammensetzung eine *technologische Entwicklung*: die Glasur der ersten fünf Muster ist noch ein einfaches Bleisilikat, das allzu leicht schmilzt, an zwei Kacheln vom Ende des Jahrhunderts (und auf dem Dachziegel) kam schon eine echte glasartige Glasur, die langsamer schmilzt (mit geringerem Bleioxydgehalt). Die letzteren Glasuren stehen schon nahe den Töpferglasuren des 19. Jh. — Die chemische Untersuchung bekräftigt also durch die Erforschung der einstigen Technologie und ihrer eigenen Methode die Hauptergebnisse der archäologisch-typologisch-stilkritischen Untersuchung: gibt eine relativchronologische Reihe und Gruppierung an!

*

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß die Auswertung der primären archäologischen Beobachtungen die erste Stufe bildet, der dann die typologische Auswertung des Fundmaterials, sodann ein erneuter Vergleich mit den gleichen Funden anderer Fundorte folgen muß. Die typologisch-stilkritische Untersuchung und die eventuellen historischen Daten (Heraldik usw.) können bei der Verfeinerung der erhaltenen Chronologie und der Fixierung an Zeitpunkten behilflich sein. Bei jeder Bearbeitungsmethode ist die Schematisierung, die Vereinfachung (z.B. die Aussage der Gleichzeitigkeit der in denselben Schichten gelegenen Gegenstände ohne weitere Kontrolle⁴⁻⁵) zu vermeiden; gleichzeitig muß die Grabungspublikation auf die Bedürfnisse der weiteren Forschung Rücksicht nehmen (übersichtliche Mitteilung von datierbaren Fundkomplexen, Unterscheidung der objektiven und subjektiven Elemente der Auswertung). Das aus feudalem Milieu erschlossene Fundmaterial zeichnet sich gewöhnlich nicht nur mit seinem Reichtum ab, sondern verfügt auch über genauer bestimmbare Fundarten (Abb. 7; 9); durch seine Bestimmung können die Beobachtungen anderer Ausgrabungen von viel schlechteren Fundumständen genauer geklärt werden.

I. Holl